

âyete de (ez-Zuhur 43/61) yanlış anlam verilmiştir. Çünkü âyette yer alan ve ayn, lâm, mîm (علم) harflerinden oluşan kelime "alâmet" mânasındaki alem şeklinde de okunmuştur. Buna göre âyette kıyametin kopacağına dair kesin bilginin bulunduğu ve bundan şüphe edilmemesi gerektiği anlatılmaktadır. Nüzûl-i İsâ'ya dair olmak üzere Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetlere gelince bunlar isnad açısından mütevâtir olmayıp âhâd derecesindedir. Âhâd haberlerin âyetlerin hükümüne aykırı bilgileri iltiva etmesi halinde hadis olma nitelikleri kuşku ile karşılanır. Kur'an'da Hz. İsâ'nın öldürüldüğü açıkça bildirildiğine ve kıyametin ansızın kopacağı haber verildiğine göre bu esastan ayrılan rivayetlerin metin açısından sahih kabul edilmesi kolay değildir. Bu konuda nakledilen bilgiler muhtemelen Ehl-i kitap'tan İslâm akaidine intikal etmiştir. Nüzûl-i İsâ inancı, İslâm'ın genel ilkelerine ve Allah'ın koyduğu tabiat kanunlarına da (sünnetullah) aykırıdır. Zira insanın canlı olarak yaşadığı mekân yeryüzüdür ve her insan belli bir süre burada yaşadıkdan sonra ölür. Ayrıca Hz. İsâ bir peygamber olarak gönderilmiş ve görevini tamamlamıştır. Hz. Muhammed son peygamber olduğuna göre ondan sonra başka bir peygamberin dünyaya gelmesi "hatm-i nübüvvet" ilkesiyle bağdaşmaz. Mu'tezile kelâmcılarının yanı sıra Ahmed Emîn, Abdülkerîm el-Hatîb, Ebû Reyve ve Muhammed İzzet Derveze gibi çağdaş Sünnî âlimler bu görüştedir.

3. Hz. İsâ'nın ölümü ve âhir zamanda dünyaya dönüşüne ilişkin âyetler açık anlamli olmadığı ve bu konuda pek çok hadis bulunduğundan nüzûl-i İsâ olayını bütünle reddetmek doğru değildir. Buna göre İsâ ruhlu - bedenli bir varlık olarak ilâhî huzura yükseltilmemiş, tabii ölümle ruhu kabzedilmiştir. Ancak konuyla ilgili hadisler de dikkate alınarak uygun şekilde te'vil edilmelidir. Buna göre ileriki asırlarda Hz. İsâ'nın mânevî şahsiyetinin ortaya çıkıp insanlığa getirdiği sevgi, barış, şefkat gibi değerlerin onun mensupları tarafından uygulanacağını söylemek mümkündür. Muhammed Abduh, M. Reşid Rızâ gibi son devir âlimleri bu görüştedir. Halîmî ve Teftâzânî gibi bazı eski kelâmcılar da nüzûl-i İsâ'ya dair nasları te'vil etmeyi câiz görmüşlerdir.

4. Hz. İsâ düşmanlarından kaçarak Hindistan'a gitmiş ve Keşmir'de tabii bir şekilde ölmüştür. Bu sebeple hadislerde

âhir zamanda geleceği bildirilen Mesîh, Hz. İsâ olmayıp ona benzeyen Gulâm Ahmed Kâdiyânî'dir (Keşmirî, s. 42).

Herhangi bir delile dayanmayan dördüncü görüş dikkate alınmadığı takdirde Hz. İsâ'nın ölümü ve dünyaya inişine dair görüşlerden ikincisiyle üçüncüsünün İsâ'nın tabii bir ölümle öldüğü, ruhlu - bedenli olarak ilâhî huzura yükseltilmediği ve dolayısıyla kıyametten önce dünyaya bir insan olarak inmesinin mümkün olmadığı hususunda birleştiği görülmektedir. Bu iki görüş arasındaki farklılık Peygamber'e atfedilen rivayetlerden kaynaklanmaktadır. Üçüncü görüş taraftarlarının yaptıkları yorum denemeleri de hadis rivayetlerinin bütün muhtevalarını kapsamamaktadır. Kur'an'daki açık bilgilerle çelişen bu tür rivayetlere dayanarak bir inanç oluşturmak kelâm metodolojisi açısından isabetli görünmemektedir. Tedvin döneminde hristiyan kültürüyle karşılaşmanın bir sonucu olarak nüzûl-i İsâ inancının İslâm akaidine girmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Hz. İsâ'nın insanların aslı günahını affettirmek için kendini feda ettiği ve Tanrı hükümrانlığını kurmak üzere dünyaya yeniden döneceği inancının hristiyanlara ait bir akide olduğu bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "vfy", "rf'a" md.leri; *Lisânü'l-'Arab*, "vfy" md.; *Müsned*, III, 367-368; IV, 104, 216-217; V, 13; Buhârî, "Büyü", 102, "Enbiyâ", 48, 49; Müslim, "İmân", 242-247, "Hac", 216, "Fiten", 34, 39, 110, 116; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 12, 14; Tirmizî, "Fiten", 21, 54, 59, 62; Taberî, *Câmi'u'l-be-yân*, Beyrut 1984, III, 273, 290-291; VI, 18; Eş'arî, *Ma'âlât* (Ritter), s. 290; İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-i'tikadâtü'l-İlmâmiyye* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1978, s. 69; Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fî şu'abâ'l-İmân* (nşr. Hilmi M. Föde), Beyrut 1399/1979, I, 425; Necmeddin en-Nesefî, *Akâ'idü'n-Nesefî*, İstanbul 1294, s. 152; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), I, 313; III, 424; Taberî, *Mecma'u'l-be-yân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut 1415/1995, II, 305-306, 758-759; III, 235-236; Fahreddin er-Râzî, *Mefâihu'l-gâyib*, XI, 103-104; Kurtubî, *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, Medine 1417/1997, II, 546-548; a.mlf., *el-Câmi'*, IV, 90, 99; VI, 11; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, [baskı yeri yok] 1403/1983 (Dârü'l-fikr), II, 473; İbn Kesir, *en-Nihâye* (Ebû Aybe), I, 183; a.mlf., *Tefsirü'l-Kur'ân*, Beyrut 1388/1969, I, 366; İbn Teymiyye, *Mecma'u fetâvâ*, IV, 316, 322-323; Teftâzânî, *Şerḥu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 317; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 816; Süyûtî, *Nüzûlü 'İsâ b. Meryem* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1985, s. 86; Beyâzîzâde, *el-Uşûlü'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe* (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul 1996, s. 148; Keşmirî, *et-Taṣriḥ bimâ tevâtere fî nüzûli'l-Mesîḥ* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1385/1965, s. 42, 158, 164, 168, 198, 203,

230, 240; Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, III, 316-317; İbnü's-Siddîk el-Gumârî, *İkâmetü'l-burhân 'alâ nüzûli 'İsâ fî âhiri'z-zamân*, Beyrut 1410/1990, s. 25, 68; Said Nursî, *Mektûbât*, İstanbul 1991, s. 53-54, 413; Abdülkerîm el-Hatîb, *el-Mesîḥ fî'l-Kur'ân ve'l-Tevrât ve'l-İncil*, Kahire 1965, s. 528, 539; Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Kum 1391/1972, III, 206-209; Mevdûdî, *Kadiyanilik Nedir?* (trc. Ahsen Batur), İstanbul 1975, s. 145-153; Fazlurrahman, *İslâm* (trc. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın), Ankara 1981, s. 309; Mahmûd Şeltût, *el-Fetâvâ*, Beyrut 1403/1983, s. 59-82; M. İzzet Derveze, *et-Tefsirü'l-hadis: Nüzul Strasına Göre Kur'an Tefsiri* (trc. Şaban Karataş v.dğr.), İstanbul 1997, III, 381-382; V, 424-425; VI, 238-239; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1997, II, 49-55.

İLYAS ÇELEBİ

□ TÜRK EDEBİYATI. Hz. İsâ, Türk edebiyatında dünyaya gelişinden başlayarak sahip olduğu kendine has beşerî vasıfları ve peygamberliğinin değişik yönleriyle ele alınmış büyük peygamberlerden biridir. Edebî metinlerde İsf, İsâ Mesîh, Mesîh, Mesîh-i Meryem, Mesîh İbn Meryem, İbn Meryem, İsâ-yı Meryem, İsâ İbn Meryem, yetim-i duhter-i İmrân, rû-hullah, rûh-ı mücerred, kelimetullah gibi adlarla anılan İsâ hakkında müstakil eserler yazıldığı gibi başta peygamber tarihleri olmak üzere birçok eserde de ele alınmıştır. Hayat hikâyesi, ana rahmine düşmesinden vefatı sonrasına kadar gösterdiği mucizeler Kur'an, tefsir, hadis ve diğer mukaddes kitaplarla İsrâiliyyat türü rivayetlerdeki bütün ayrıntılarıyla bu eserlerde anlatılmıştır.

İsâ ile ilgili en geniş bilgiler kısas-ı enbiyâ türü eserler içinde bulunmaktadır. Kısas-ı enbiyâ tercümeleriyle türün Türkçe'deki ilk telif örneği olan Rabgüzî'nin eserinde, Hz. Muhammed'den sonra haklarında en geniş bilgi verilen birkaç peygamberden biri de İsâ'dır (*Kısaşu'l-enbiyâ*, I, 236-246). Değişik isimler taşımakla birlikte kısas-ı enbiyâ özelliğine sahip diğer eserlerde de ona dair geniş bilgi yer alır. Adudüddin el-İcî'nin *İşrâku't-tevâriḥ* adlı kitabının Âlî Mustafa Efendi tarafından genişletilerek yapılmış tercümesi olan *Zübdetü't-tevâriḥ*'in birinci tabakasının son ismi Hz. İsâ'dır. Çerkezoğlu Mehmed'in *Kısas-ı Enbiyâ Tercümesi* ile (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1117) manzum - mensur karışık olarak yazılmış müellifi meçhul *Siyer-i Enbiyâ* da (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4338) bu tür bir eserdir (aynı türde yazılan diğer eserler için bk. TCYK, s. 348-353). Bunlara, diğer büyük peygamberlerin mucizeleri yanında Hz.

İsâ'nın mucizelerinden de bahseden, müellifi bilinmeyen *Mu'cizât-ı Enbiyâ* ile (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4443) Celâleddin es-Süyûtî'nin aynı adı taşıyan eseriyle bunun Türkçe tercümesini de (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4493/2) ilâve etmek gerekir.

Hz. İsâ, halk için kaleme alınmış manzum ve mensur dinî hikâyelere de konu teşkil etmiştir. Müellifi meçhul *Dâsitân-ı Hz. İsâ* (*Cimcime Sultan Destanı*) adlı 113 beyitlik mesnevi bunların başında gelir. Hz. İsâ'nın Tûr yolunda karşılaştığı bir kafatasıyla konuşması, bir sultana ait olan kafatasının başına gelenleri ona anlatması, dünya hayatında yapması gerekenleri ihmal etmesi yüzünden duyduğu pişmanlık, kişiye imandan başka hiçbir şeyin fayda veremeyeceği gibi konuları işleyen bu mesnevin bir nüshası Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (Çelebi-oğlu, s. 105-106).

Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât*'ı yazmasına, onun Bursa Ulucamii'nde imamlığı sırasında bir vâizin, "Biz peygamberlerden hiçbirini diğerlerinden farklı görmeyiz" (el-Bakara 2/285) meâlindeki âyete dayanarak Hz. Muhammed'in Hz. İsâ'dan üstün olmadığını söylemesinin sebep olduğu nakledilir. Süleyman Çelebi bu sözler üzerine Hz. Peygamber'in İsâ'dan üstün olduğunu ifade eden bazı beyitler söylemiş, beyitleri çok beğenen halk bunların tamamlanmasını istemiş ve *Mevlid* böylece ortaya çıkmıştır (*Vesiletü'n-necât*, s. 29-30).

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî *Meşnevî*, *Dîvân-ı Kebîr* ve *Fîhî mâ fîh* adlı eserlerinde Hz. İsâ ile ilgili kissalara temas etmiş, bazı olayları ibret verici taraflarını öne çıkararak tasavvufî yorumlarla anlatmıştır. Mevlânâ'nın Hz. İsâ'nın hastalara şifa vermesi, duasıyla kemikleri canlandırması mucizelerini ele aldığı bölümler buna örnek gösterilebilir (Gölpınarlı, II, 99-102; III, 46-51). *Muhammediye* (II, 318-322) ve *Envârü'l-âşîkîn*'de de (s. 172-188, 371-372) Hz. İsâ ile ilgili bölümler mevcuttur.

Hilye-i enbiyâ türündeki eserlerde de İsâ'ya yer verilmiştir. Bekâyî mahlaslı Dursunzâde Abdülbâki Efendi'nin *Hilyetü'l-enbiyâ* ve *Hilye-i Çehârîyâr-i Güzîn* adlı manzum eseriyle (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 309) Neşâtî Ahmed Dede'nin *Hilye-i Enbiyâ*'sında (İstanbul 1293) ve Nûrî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan *Hilye-i Peygamberân*'da (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1715/5) mevcut

on dört peygamber hilyesinden biri Hz. İsâ'ya aittir. Bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (Emanet Hazinesi, nr. 1181) müellifi meçhul, her sayfası müstakil levha halinde tertip edilmiş manzum - mensur *Hilye-i Peygamberân*'da da İsâ'ya bir sayfa ayrılmıştır. Konuları arasında Hz. İsâ'ya yer veren önemli bir eser de Fuzûlî'nin *Hadikatü's-suedâ*'sıdır. Eserin birinci bölümünde haklarında bilgi verilen dokuz peygamber arasında İsâ da bulunmaktadır.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fuşûşü'l-hikem* adlı eserinin XV. bölümü İseviyye kelimesindeki nebevî hikmete ayrılmıştır. Ahmet Avni Konuk, eser üzerinde yaptığı çalışmada bu bölümdeki bilgileri tasavvufî bakış açısıyla şerhetmiş (*Fuşûşü'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, III, 123-207), ayrıca İsâ'nın doğum ve ölümüne ait meselelerdeki incelikleri yine tasavvufî yönden açıklayan bir risâle kaleme almıştır (a.g.e., III, 355-382).

Ahîlerle fütüvvet ehli arasında önemli bir yeri olan Hz. İsâ fütüvvetnâmelerde boyacılık, ekmekçilik, ayakkabıcılık zanaatlarının piri olarak zikredilmekte, hicreti, duası üzerine gökten sofrası inmesi, halka zulmeden bir kassârı tövbe ettirmesi, iğnesi, elbisesi ve merkebiyle ilgili çeşitli rivayetler nakledilmektedir (Torun, s. 299-302). İsâ'nın yer aldığı diğer tasavvufî eserler arasında ilâhî ve devriyeleri özellikle zikretmek gerekir. Yûnus Emre'den itibaren kaleme alınan pek çok ilâhî ve devriyede onun adına, vasıflarına, mucizelerine, bunlardan alınması gereken ibretlere ve tasavvufî yorumlarına yer verilmiştir (Yûnus'taki örnekler için bk. Tatçı, I, 112-114; II, tür.yer.).

Divan edebiyatının çeşitli örneklerinde doğrudan veya dolaylı olarak Hz. İsâ ile ilgili bilgiler yer verilmiş ve İsâ birçok mazmuna konu edilmiştir. Cebrâil'in üflemesiyle (nefh-i Cibrîl) onun Hz. Meryem'den babasız olarak doğuşu, tevhid ve münâcâtlarda Allah'ın her şeye kâdir oluşunu göstermesi bakımından en sık kullanılan unsurdur. "Bir nefesle Meryem'i demsâz-ı Cibrîl eyleyip / Rûh verdin kâleb-i mevhûmu İsâ eyledin" (Yenişehirli Avni) beyti buna bir örnek oluşturur. Ana karnında ve beşikte iken konuşmaya başlaması (i'câz-ı Mesîh, nutk-i Mesîh - i'câz), en önemli mucizelerden biri olan etkili nefesiyle (dem-i İsâ, nefh-i İsâ, nefes-i İsâ) hastaları iyileştirip ölümleri diriltmesi de (ihyâ-i emvât) en çok temas edilen özelliklerindendir: "Eyleyip feyz-i vücûdun

nefh-i İsâ'dan zuhûr / Mürde-i sad-sâle-i nâbüdu ihyâ eyledin" (Yenişehirli Avni). Ölmeyip gök yüzüne çıkışı (ref'-i İsâ) aynı zamanda müstakil risâlelere de konu olmuştur (bu hususta yazılmış bir risâle İÜ Ktp., TY, nr. 2959, vr. 52'de görülmektedir). Hiç evlenmediğinden "ehl-i tecrid" diye adlandırılmış ve dünya malından hiçbir şeye sahip olmadığı için tam bir tecerrüd örneği (rûh-ı mücerred) kabul edilmiştir. Buna rağmen semaya yükselirken yakasından unuttuğu bir iğneden dolayı dördüncü felekteki (çarh-ı çârûmîn) güneş semasında kalışına da dikkat çekilmiştir: "Suud eylerdi süzen olmasa bâlâya rûhullah / Mucerrredler esir-i kayd-ı çarh-ı çârûmîn olmaz" (Diyarbakırlı Azmî). Gökyüzünde kıyamete kadar bulunacak oluşundan kinaye uzun ömrü (ömr-i Mesîh) ve kıyametten önce tekrar dünyaya dönecek (nüzü'l-i İsâ) olması da divan edebiyatındaki onunla ilgili belli başlı konulardır. Na'tlarda adı en çok geçen peygamber olan Hz. İsâ'nın bütün mucizelerinin Hz. Muhammed'in feyzinden kaynaklandığı, "Vasılın beşâreti haberin söyledi Mesîh / Yümnünden ol sözün nefesi oldu can-fezâ" (Ahmed Paşa) örneğinde görüldüğü gibi onun dünyaya geleceğini müjdelemesine bağlandığı, aynı müjdeyi meleklerle vermek için göğe yükseldiğini anlatan, "Tebşîr için kudûmün İsâ / Tâ minber-i çarha çıktı gûyâ" (Şeyh Galib) beytinden de anlamak mümkündür (na'tlardaki diğer değerlendirmeler için bk. Yenerterzi, s. 337-338).

Divan edebiyatında Hz. İsâ ile ilgili olarak zikredilen mazmunların büyük bir kısmı beşerî planda ele alınmış ve onun çeşitli vasıfları sevgiliyi, dudağını, nefesini ve sözlerini, şairin övdüğü kişileri daha iyi anlatmak için kullanılmıştır: "Mürde ihyâ kıldığıyçün yâre ben İsâ dedim" ve, "Leblerin İsâ gibi can bahş-i âlemdir" (Hayâlî Bey) mısraları bunun açık ifadesidir. Onun can bağışlayan nefesi bütün tabiatı ve özellikle şairi ve âşığı ihya eder, bül-bül gibi söyler. Bundan dolayı bahar, sabâ rûzgârı dem-i İsâ'dır. "Cümle ihyâ oldu emvât-ı nebâtât-ı zemin / San dem-i İsâ- durur bâd-ı sabâ-yi rûzigâr" (Hayretî); "Âlem hayât-ı nev bulur canlar bağışlar dem-be-dem / Enfâs-ı Rûhullah'tır gûyâ nesim-i subh-dem" (Bâkî); "Bül-bül-i gûyâ olup medh etse Ahmed la'lini / Goncalar İsâ demidir diye çâk eyler kefen" (Ahmed Paşa); "Çünkü Rûhullah oluptur ol Mesîh-i rûzigâr / Kim deminden can bulur ihyâ için insanlar" (Şeyhî) gibi beyitler bu anlayışı aksettirir. Hz. İsâ, can verme özel-

liği sebebiyle sık sık Hızır ve âb-ı hayât ile birlikte zikredilerek tenâsüp yapılır: “Teşne-dil olsa Hızır âb-ı hayâta ne aceb / Dem-i İshâ-leb için çeşme-i hayvan dökülür” (Şeyhî). İshâ, Cebrâil vasıtasıyla Meryem’in top-rağında yetişmiş nâdide bir güldür: “Can buldu gül nesîm-i bahâr ile hâkte / Benzetsem oları n’ola İshâ vü Meryem’e” (Nev’î). Bu arada ince ve zayıf görünüşüyle hilâl ehl-i tecrîd olan Hz. İshâ’ya benzetilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mevlânâ, *Fihî mâ fih* (trc. Ahmet Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın), İstanbul 1994, bk. İndeks; Rabgûzî, *Khâşû’-l-enbiyâ* (nşr. Aysu Ata), Ankara 1997, I, 236-246; a.e.: *The Stories of the Prophets* (nşr. ve trc. H. E. Boeschoten v.dğr.), Leiden 1995, I, 383-397; Süleyman Çelebi, *Vesiletü’n-necât: Mevlid* (haz. Ahmed Ateş), Ankara 1954, s. 29-30; Yazıcıoğlu Muhammed, *Muhammedîye* (nşr. Âmil Çelebioğlu), İstanbul 1996, II, 318-322; Ahmed Bîcân, *Envârü’l-âşîkin*, İstanbul, ts., s. 172-185, 371-372; Neşâtî, *Hilye-i Enbiyâ* (haz. H. İbrahim Şener, *DÜİFD*, I [1983], içinde), s. 299-300; Ali Nihad Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler*, İstanbul 1936, I, 6; III, 66; IV, 45, 48; a.mlf., *Şeyhî Divanını Tedyik*, İstanbul 1964, s. 246-247, 252-254; TCKY, s. 348-353; Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı* (İstanbul 1943), İstanbul 1984, s. 125-126; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1970, s. 157; Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divânı’nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 36-37; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mesnevî Şerhi*, İstanbul 1973, II, 99-102; III, 46-51; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 29-30, 99, 146-147; E. Kemal Eyüboğlu, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973-75, I, 139; II, 262; Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi’râc-nâmeler*, Ankara 1987, s. 237, 254-255; Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlili)*, Ankara 1987, s. 70-71; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 501-503; M. Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Divânı’nın Tahlili*, Ankara 1990, s. 27; Ahmet Avni Konuk, *Fusûsü’l-hikem Tercüme ve Şerhi* (nşr. Mustafa Tahralı – Selçuk Eraydın), İstanbul 1990, III, 123-207, 355-382; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânı*, Ankara 1990, I, 112-114; II, bk. İndeks; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 219-221; Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na’t*, Ankara 1993, s. 337-338; İsmet Cemiloğlu, 14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüşası Üzerinde Sentaks İncelemesi, Ankara 1994, s. XIV-XV; Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*, Ankara 1998, s. 299-302; Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevî*, İstanbul 1999, s. 105-106; Nevîn Akkaya, *Türk Halk Şiirinde Özel Adlar*, Balıkesir 1999, s. 124-125, 614; ayrıca bk. İndeks; Mustafa Uzun, “Hilye”, *DİA*, XVIII, 46.

MUSTAFA UZUN

İŞÂ b. ABDÜLAZİZ

(bk. İSKENDERÂNÎ, İshâ b. Abdülazîz).

İŞÂ BEY

(ö. 881/1476 [?])

XV. yüzyıl ortalarında
Üsküp ve Bosna sancak beyliklerinde
bulunan uç beyi.

Kaynaklarda adı İshakbeyoğlu İshâ Bey ve Gazi İshâ Bey olarak geçer. Babası, Üsküp fâtihî meşhur Osmanlı uç beylerinden Paşa Yiğit’in evlâtlığı olup sonradan buranın idaresini üstlenen İshak Bey’dir. Bazı kaynaklarda onun büyük bir hristiyan aileye mensup olduğu da belirtilir (İnalçık, *Fatih Devri*, s. 149). İshâ Bey’in Dubrovnik beyleriyle olan yazışmalarında, ailenin Bosna’nın aristokrat sülâlelerinden Kosaç ve Pavlovicler’le akraba olduğundan söz edilmektedir. Hayatının ilk yılları hakkında bilgi yoktur; ayrıca kaynaklarda Rumeli’de faaliyet gösteren diğer İshâ beylerle zaman zaman karıştırılmıştır.

Üsküp sancak beyi olan babası İshak Bey’in yanında Balkanlar’daki fütuhata katılan İshâ Bey kardeşleriyle birlikte Kosova, Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan ve Bosna bölgelerinde mücadele etti. Zamanla hem kumandan hem idareci olarak şöhret kazandı. 843’te (1439) Sırp despotluğuna son verildiği sırada Üsküp sancak beyiliğinde bulunduğu sanılmaktadır. 1444 yılı başlarında babasının ölümünün ardından onun yerine Semendire (Smederevo) sancak beyliğini üstlendi. 24 Rebiülevvel 848’deki (11 Temmuz 1444) Sagedin Anlaşması ile Semendire Sırbistan’a bırakılınca yeniden Üsküp’e döndü. Bu arada II. Murad’ın Varna (848/1444) ve II. Kosova (852/1448) savaşlarına katıldı; bu mücadelelerde büyük yararlılıklar gösterdi (*Gazavât-ı Sultân Murâd*, s. 65; Hoca Sâdeddin, I, 394). II. Mehmed devrinde (1451-1481), Balkanlar’daki fetihlerde önemli rol oynayan uç beyleri arasında yer aldı. Özellikle Sırbistan ve Bosna bölgeleri onun ve kardeşi Mustafa Bey’in faaliyet sahasını oluşturdu (*İA*, VIII, 613). 859’da (1455) önemli gümüş madeni yataklarına sahip olan Novaberda’nın fethi için II. Mehmed’e haber gönderdi ve padişah tarafından kalenin teslimini teklif etmekle görevlendirildi. Kale müdafilerine yaptığı teslim teklifi reddedilince, Osmanlı ordusu burayı kısa süren bir kuşatma sonunda ele geçirdi (Neşrî, II, 719). II. Mehmed’in daha sonra Bosna’ya akına gönderdiği İshâ Bey bu görevi de başarıyla yerine getirerek Üsküp’e döndü (İbn Kemâl, VII. Defter, s. 118). 860’taki (1456) başa-

rısız Belgrad Kuşatması’nda önemli hizmetlerde bulundu. Osmanlı ordusunda bozgunluk emâreleri görüldüğü ve bir kısım askerin geri çekildiği sırada bizzat padişahın yanında bulundu ve savaş mahallini terketmedi. Nitekim İbn Kemal savaşa katılan birinden naklen, II. Mehmed’in bulunduğu yere yapılan saldırı sırasında padişahın çok ciddi bir tehlike altında kaldığını, bir yanında İshakbeyoğlu İshâ Bey’in, diğer yanında Uzguroğlu İshâ Bey’in bulunduğunu, İshâ Bey’in kardeşi Mustafa’nın da Macarlar’la ön sırada çarpıştığını, savaşın şiddetli bir anında İshâ Bey’in padişahın bulunduğu yerden biraz uzağa düştüğünü, sonradan yeniden toplanıp yetişen diğer askerlerle birlikte padişahın etrafını çeviren Macar askerlerini geriye püskürttüklerini yazar (a.g.e., VII. Defter, s. 133-134).

863’te (1459) Semendire’nin ikinci defa fethine katılan İshâ Bey burada da önemli görevler üstlendi. Kalenin teslim olması için Vezîriâzam Mahmud Paşa tarafından Alibeyoğlu Ahmed’le birlikte görevlendirildi. Kalenin zaptından sonra da Mahmud Paşa ile birlikte seferlere katıldı (Tursun Bey, s. 97; İbn Kemal, VII. Defter, s. 148). 868’de (1463) Bosna bölgesinin zaptının ardından Bosna sancak beyi oldu, bu görevini 874’e (1469) kadar sürdürdü. Onu uç beyleri arasında “hüsni-i tedbir sahibi, kesret-i hadem ve fart-ı haşemle mukaddem” bir bey olarak tanıtan İbn Kemal, 875’te (1470) Eğriboz’un alınmasından sonra Mora’daki Vostitza üzerine gönderildiğini, kaleyi muhasara eden İshâ Bey’in buranın ele geçirilmesinde önemli rol oynadığını belirtir (*Tevârih-i Âli-Osmân*, VII. Defter, s. 293-295). Ayrıca yine onun, Otlukbeli Meydan Savaşı sırasında (878/1473) II. Mehmed tarafından Rumeli’de Macar sınırını muhafaza etmekle görevlendirildiği, İshâ Bey’in Macarlar’la hoş geçinerek barış yapma isteklerini müsaait karşılığında ve onları oyaladığı ifade edilir (a.g.e., VII. Defter, s. 371). Dolayısıyla İshâ Bey’in aynı zamanda mahir bir siyasetçi olduğu ve ordunun Anadolu’da bulunduğu kritik bir ortamda Rumeli uç bölgesinde herhangi bir karşı hareketi önlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. İshâ Bey’le ilgili olarak Osmanlı kaynaklarındaki son haber, onun 881’de (1476) Morova bölgesindeki bazı hisarları yıktığına dairdir (Oruç b. Âdil, s. 130). Öte yandan Üsküp’te yaptırdığı İshâ Bey Camii’nin kitabesi 880 (1475) tarihini taşımaktadır. Bu bilgiler, muhtemelen 1476 yılı civarında Üsküp’te vefat etmiş olabilece-